

NAUJI METAI – NAUJI LAPAI Šiuolaikinės patarlių raidos tendencijos

DALIA ZAIKAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – šiuolaikiniai lietuvių tradicinių patarlių perdirbiniai, vadinamosios antipatarlės.

Darbo tikslas – pristatyti lietuvių folkloristikoje dar menkai tyrinėtą specifinį vaizdingųjų posakių porūši – tradicinių patarlių perdirbinius, tarptautinėje paremiologijoje vadinamus antipatarlėmis, aptarti jų kūrimo ir funkcionavimo sferas, nustatyti esmines ypatybes bei išskirti struktūrinius kūrimo modelius.

Tyrimo metodai – diachroninis, struktūrinis.

Žodžiai raktai: paremiologija, antipatarlė, kontekstas, struktūriniai modeliai.

„Patarlėms negresia toks pat likimas kaip senosioms dainoms ar pasakoms, vis sparčiau prarandančioms pirmykščio reiškimosi dirvą – ryši su tradicinėmis apeigomis, pramogomis, darbais“, – šiuolaikinės paremiologijos apžvalgoje rašė Kazys Grigas¹. Patarlė – neįtikėtina gajus žanras. Tiesa, yra manančių, kad šiuolaikinėje visuomenėje patarlės vartojamos kur kas rečiau negu senais laikais, kad jos neberekalingos, kad jų išmintis atgyvenusi. Ko gero, iš tiesų būtų galima sutikti, kad mūsų dienomis patarlės tradiciniu būdu, t. y. kaip didaktikos priemonė, vartojamos rečiau², kad aktyviai vartojama tik palyginti nedidelė nacionalinio patarlių ir priežodžių fondo dalis. Vis dėlto patarlės, kaip, matyt, retas kuris kitas tautosakos žanras, ku puikiausiai prisitaiko prie kintančių gyvenimo sąlygų, kultūrinių pokyčių, netgi technologijos pažangos. Tradicinės patarlės bei priežodžiai ne tik gyvi įvairių socialinių sluoksnių šnekamojoje kalboje, t. y. natūralioje savo gyvavimo aplinkoje, bet ir seniai rado sau vietą grožinėje literatūroje, spaudoje, radijuje, televizijoje, reklamoje. Beje, šiuo metu galima kalbėti net apie savotišką patarlių bei priežodžių atgimimą viešojoje vartosenoje, kai jie pavartojami kaip svarūs, autoritetingi ir tautai „savi“ komunikaciniai akcentai. Rastume daugybę vykusiai pritaiktų pavyzdžių, kai patarlė imama straipsnio antraštei, laidos pavadinimui, kai ja apibendrinama nagrinėta tema ar įtvirtinama išvada (*Ką žinosi, ant pečių nenešiosi* {patarimų ūkiniais klausimais skyrelio pavadinimas} *Valstiečių laikraštis* (Sodyba), 1997 05 13 (LTR 6481(173); *Nėra to blogo, kas neišeitų į gera* {laidos „Bėdų turgus“ leitmotyvas} LTV, 2003/2004

sezonas). Net ir dažnas politikas, valdininkas, visuomenės veikėjas nevensia, atrodytų, sąmoningai savo viešos kalbos pagyvinti vaizdingu posakiu. Sėkmingas patarlės pavartojimas, jos stilistinė įtaiga priklauso nuo kalbančiojo (rašančiojo) žmogaus nuovokumo, perkeltinės prasmės išmanymo ir komunikacinės situacijos suvokimo. Pavyzdžiui, formalizuotai tikslųjų mokslų, administracinei, teisės aktų ir pan. kalbai patarlės, paprastai vartojamos perkeltine arba apibendrinamąja prasme, netinka ir šioje srityje nėra vartojamos³. Visiškai taip pat patarlė dera ir anaipol ne visose viešosios kalbos situacijose.

Kiekvienos tautos aktyviai vartojamų patarlių ir priežodžių fondas, laikui bėgant, neišvengiamai kinta. Vienos patarlės iš aktyvios vartosenos traukiasi, randasi naujų, pagal vidinius patarlės sandaros dėsnius sureštų ir savo laikmečio vertybes bei aktualijas atitinkančių posakių. Greta šių gyvuoja ir savotiška patarlių atmaina – tradicinių patarlių *perdirbiniai*. Paprastai šių perdirbinių pagrindu imamos populiariosios, iš kartos į kartą einančios ir neretai tarptautiniams patarlių tipams priklausančios patarlės, nes, kad įvyktų sėkmingas komunikacinis aktas, t. y. kad būtų pasiektas norimas rezultatas ir padarytas pageidaujamas poveikis, būtina žinoti tradicinį pamatinį tekstą: kad ir kaip patarlė būtų iškreipta, perdirbta, vis vien atsekamas ryšys su tradicini patarle (konkrečia arba patarle apskritai, t. y. kaip tam tikru laiko patikrintu išminties simboliu, autoritetingu teiginiu). Perdirbtomis patarlėmis neretai išreiškiamas pakitęs požiūris į tradicinėmis patarlėmis išsakomas tiesas, teigiamas vertybes. Toks reiškinys iš esmės yra visiškai natūralus, nes, anot vieno iš žinomiausių šiuolaikinių paremiologų Wolfgango Miederio, patarlių tiesa apskritai žmonių niekada nebuvo laikoma abso- liučia. Žmonės puikiai suvokė, kad kartais patarlės tiesiog pernelyg nelanksčios ir ribotos savo skelbiamais pamokymais. Be to, visiems žinoma, jog yra daugybė vienos kitoms prieštaraujančių patarlių (lietuvių, pvz., *Be darbo nėra skarbo* LPP I 444 ir *Iš darbo nebūsi bagotas, tik kuprotas* LPP I 451). Žmonės vertino didaktinę šių posakių išmintį, bet nebūtinai žiūrėjo į jas kaip į universalias elgesio taisykles ir nevengė jų vienaip ar kitaip pašiepti. W. Miederis atkreipia dėmesį į seną patarlių parodijavimo tradiciją, kai prie patarlės pridedamas jos idėjai prieštaraujantis komentaras⁴, – ir dabar tai yra vienas iš perdirbimo modelių. Vadinasi, vienoks ar kitoks tradicinių posakių iškraipymas nėra išskirtinai šių laikų reiškinys.

Taigi siekiant taikliai (ir neretai – šmaikščiai, kandžiai) perteikti tam tikrą aktualiją, tikslingai perdirbama, iškreipiama tradicinė patarlės forma ir / arba kitaip interpretuojama tradiciškai suprantama prasmė, kai tuo tarpu tradiciškai vartodamas patarlę kalbėtojas atkuria ją kaip pastovų reikšminį vienetą ir nepakeistą pritaiko esamai komunikacinei situacijai. W. Miederis tikslingai perdirbtas kokias nors socialines aktualijas išreiškiančias patarles, paprastai satyrinio pobūdžio, pavadino *antipatarlėmis*⁵.

Pastaruoju metu šis terminas tarptautinėje paremiologijoje, atrodo, prigijo apskritai visoms naujoms perdirbtoms patarlėms pavadinti⁶. W. Miederio ir Annos Tóthné Litovkinos sudarytame vadinamųjų iškreiptų patarlių, arba antipatarlių, rinkinyje „*Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*“ antipatarlė apibūdinama kaip bet koks tikslingai sukurtas patarlės variantas, kai pasitelkiamas žodžių žaismas, kai

patarlė perkonstruojama, kai kuris nors jos komponentas atimamas arba pridodamas⁷. Lietuvių paremiologijoje tokiems dariniams pavadinti nusistovėjusio termino kol kas nėra, nes šio reiškimo, kaip ir apskritai šiuolaikinio folkloro, skelbimas ir tyrimas dar tik prasideda⁸. Terminas „antipatarlė“ taikymas visoms perdirbtoms patarlėms kelia šiokių tokių abejonių. Priešdėliu *anti-* reiškiamas priešingumas arba priešiškas (DLKŽ p. 15), tačiau perdirbtosios patarlės teiginys nebūtinai yra priešingas tradiciniam posakiui. Kur kas labiau šiems perdirbiniams tiktų patarlės-parodijos⁹ ar net parapatarlės¹⁰ pavadinimas. Antra vertus, kurti naują terminą, kai jau yra tarpautinis, vargu ar tikslinga.

Lietuviškos medžiagos sukaupia palyginti dar labai nedaug*, tačiau kai kuriuos turimus pavyzdžius pagal jų pamatą imamą tradicinę patarlę jau pavyksta jungti į savotiškus antipatarlių tipus:

Dovanotam arkliui į dantis nežiūri

Dovanotam televizoriui į ekraną nežiūrima LNK humoro laida „Dviračio žynios“ / „Dviračio šou“ (toliau – Dv. ž.), 2002 04 24;

Dovanotam drabužiui į sagas nežiūrima {apie labdarą} LNK humoro laida „Griūk negyvas“, 2001 11 22;

Ir dovanojamo arklio dantis ne pro šalį patikrinti Lietuvos radijo „Spaudos apžvalga“, 1997;

Dovanotam arkliui dantų neišmušinėja www.omni.lt;

Dovanotam arkliui kumščiais nemosuoja www.omni.lt;

Užtaisytam šautuvui į vamzdį nežiūri www.omni.lt;

Dovanotam konspekte į braižą nežiūrima Vilnius, Saulėtekis, 2002.

Nėra to blogo, kad neišeitų į gera

Nėra to blogo, kas neišeitų į internetą Vilnius, 2002 12;

Nėra to blogo, ko nesuvalgytų studentas Vilnius, VU, 2002 12;

Nėra to blogo, kas nesibaigtų Vilnius, 2002 12;

Nėra to blogo, kas dar blogiau nesibaigtų Vilnius, Saulėtekis, 2002 12;

Nėra to blogo, kas neišeitų į gera. Todėl jis darydavo vien bloga LTR 5565(800) / LPP I 353.

Juokiasi tas, kas juokiasi paskutinis

Juokiasi tas, kas tuokiasi paskutinis Šiaurės Atėnai, Nr. 21(703), 2004 06 05, p. 12;

Paskutinis juokiasi tas, kas lėčiausiai mąsto „Delfi“ pokštai, 2004 01 26;

Juokiasi tas, kuris šauna paskutinis www.omni.lt;

Gerai juokiasi tas, kas juokiasi be padarinių www.omni.lt;

Verkia tas, kas verkia paskutinis {kont.: Už kiekvieną mano ašarą priverksite po litrą – jūs! Nes verkia tas...} LNK Dv. ž., 2004 01;

* Šiek tiek duomenų yra surinkę Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkai, šis tas užfiksuota Instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne moksleivių sudarytuose rinkiniuose. Dalis pavyzdžių surinkta straipsnio autorės iš įvairių žiniasklaidos priemonių bei interneto, taip pat straipsnyje panaudota Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto studentų lituanistų surinkta medžiaga.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog ilgą laiką tokios rūšies patarlių perdirbiniai laikyti atsitiktiniais, netradiciniais, taigi nevertingais ir netgi žalingais tradicinei kultūrai ir aktyviau fiksuoti imti ne taip seniai – tik pačioje XX a. pabaigoje. Vis dėlto antipatarlių užuomazgos atsekamos ir tradiciniuose posakiuose, kai jungiami stilistiškai skirtingi dalykai (*Dievo valia. Ir moterų LPP I 532; Dieve brangus! Tavo ratai, mano drangos LPP I 528*), taip pat yra užfiksuotas ir vienas kitas ne toks naujas pavyzdys, kokie aptariami šiame straipsnyje (*Ko nepadaro jėga, tą padaro spauda LTR 390(140/1912)*, užr. 1932 m.; *Žodis žvirbliu išleikia, bet kuo jis grįš – nežinia LTR 3704(48); Pirmininkas – ne kalvis, o mes – ne priekalas LTR 3704(36); Ir šaiposi kaip buržujus, bolševiko smaugiamas LTR 3704(60); Kožna diktatūra priešams kerta per rūrą LTR 3704/23/).*

Pagal vartojimo sritį, funkcijas ir perdirbimo motyvaciją naujuosius perdirbinius sąlygiškai būtų galima skirti į publicistinius (žiniasklaidos priemonių bei reklamos), buitinius (t. y. šnekamosios kalbos) ir žaidybinius (savitikslius sąmojingus kūrinėlius be konteksto).

Žiniasklaidos priemonėse dažnai antipatarlėmis tikslingai siekiama atspindėti kokią nors šiuolaikinio gyvenimo situaciją. Tokių patarlių pagrindinis perkūrimo principas – aktualizavimas (*Kam klius, kam neklius, o Specialiujų tyrimų tarnybos (STT) direktoriui V. Junokui – visuomet [Kam klius, kam neklius, o tam striukiui beuodegiui tikrai klius] Lietuvos rytas, 2003 09 22*). Aktualumas – viena iš svarbiausių šių antipatarlių ypatybių. Joms būdinga informacijos (pranešimo) ir poveikio funkcijų dermė, nors, ko gero, daugeliu atvejų poveikio funkcija nusveria. Tokios „aktualiosios“ antipatarlės galimos ir buitiniu lygmeniu, tik vadinamoji buitinės šnekos aktualija būna paprastesnė, buitiškesnė, privatesnė (*Be karvės pasninkas, be uošvės šventė [Be karvės pasninkas, be arklio šventė] KDS F 42–48*).

Antipatarlėmis iliustruojamos pačios įvairiausios situacijos: kas tuo metu svarbiausia visuomeniniame bei politiniame gyvenime, iš ko turi peno žurnalistai ir įvairių laidų kūrėjai, – apie tai ir kalbama antipatarlėse. Perdirbtosios patarlės yra laikini, trumpai gyvuojantys dariniai: jie išpūdingi, kandūs ir įdomūs tik tol, kol svarbi jų iliustruojama situacija¹¹.

Lietuvių antipatarlėse dažniausiai atsispindi politikos (*Melo trumpos kojos – ligi Maskvos [Melo trumpos kojos] {radijo klausytojo užuomina, kad A. Brazauskas gynėsi buvęs Maskvoje tartis su Rusijos pramonininkais} Lietuvos radijo laida „Ryto garsai“, 2001 06 26; Nesigailėk anksti prezidentavęs ir vėlai vedęs [Anksti kėlęs, jaunas vedęs nesigailėsi] LNK Dv. ž., 2002 04 24; Prezidento rinkimai ir kuprotą gali ištiesinti [Kuprotą tik grabo lenta išlygins] {straipsnio pav.} Lietuvos rytas, 1997; Vyriausybės keliai nežinomi [Viešpaties keliai nežinomi] {kont.: Tai kodėl vyriausybė padarė tokį sprendimą? – Nežinau, vyriausybės... (R. Ozolas kalba su „Panoramos“ žurnaliste)} LTV „Panorama“, 1998), ekonomikos (*Grižo Vagnorius, grįš ir „vagnorėliai“ Lietuvos radijas, 1997*), technikos, mokslo aktualių (*Nėra to blogo, kad neišeitų į internetą Vilnius, 2002; Ne viskas auksas, kas BMW žiba [Ne viskas auksas, kas auksu žiba] LTV laida „Keliai, mašinos, žmonės“, 2003; Be kvantinio šūdo nebus spektrinio grūdo [Be šūdo nebus grūdo]**

{du mokslininkai sodininkai nepatenkinti didėjančiais žemės mokesčiais svarsto, kaip protestuoti} LNK Dv. ž., 2003 08 21), rečiau – k u l t ū r o s (*Geras eilėraštis giria poetą* [Darbas meistrą giria] Literatūra ir menas, 1997 05 17 (LTR 6481/63/), l o k a l i n ė s r e a l i j o s (*Dieve, gelbėk nuo karo, bado ir maro, ir Tauragės teismo* Lietuvos radijas, 2001 (LTR 7172/139/) ir kt.

Dažniausiai situaciją, kurioje antipatarlė pavartota arba kuriai iliustruoti ji yra sukurta, iš dalies atspindi patarlės leksika, t. y. būna įvardyta tai sferai svarbi realija. Taigi tradiciniame patarlės tekste atsiranda specifinių įvairių šiuolaikinio gyvenimo sričių žodžių (*internetas, BMW, prezidentuoti, vagnorėliai* ir pan.). Atskira pavyzdžių grupė – antipatarlės su žinomų politikos, kultūros, pramogų pasaulio veikėjų bei kitokių garsių žmonių p a v a r d ė m i s, pavyzdžiui: *Dangus aukštai, o A. Sakalas toli* [Dangus aukštai, o ponas toli; Dievas aukštai, karalius toli] {straipsnis apie tai, kaip A. Sakalas nepanoro susitikti su žmogaus teises ginančių organizacijų atstovais} Ekstra, 2003 06 02; *A. Zuokas nuo R. Pakso toli nerieda?* [Obuolys nuo obels netoli rieda] Lietuvos rytas, 2003 09 29; *Matysit kaip Blinkevičiūtės taliją* [Matysi kaip savo ausis] {kont.: penkių litų priedą prie pensijos matysit kaip...} LNK Dv. ž., 2002 12 06; *Su tavim dabar kalbėt, tai kaip su Juršėnu gert* LNK Dv. ž., 2003 06 22; *Grįžo Vagnorius, grįš ir vagnorėliai* Lietuvos radijas, 1997; *Ko dabar žiūri kaip Šerėnas į naujus vartus* [Žiūri kaip avinas į naujus vartus] LNK, 2003; *Vytą minim, Vytas čia* [Vilką minim, vilkas čia] {apie V. Šerėną} LNK, 2003; *Neprašytas svečias blogesnis už Gagariną* [Nekviestas svečias blogiau už totorių] {ufonautų patarlė} sociumas.lt; *Kad tave Krivickas parodytų!* {K. Krivickas – LNK laidos „Pavojinga zona“ vedėjas} LNK, 2003.

Tačiau ne visose antipatarlėse minimos konkrečios aplinkos realijos, neretai išsiverčiama su tradicinėms patarlėms įprastesne leksika. Tokiais atvejais be platesnio socialinio (ekstralingvistinio) konteksto antipatarlė tampa sunkiau suprantama ir netenka dalies ekspresyvumo bei funkcionalumo. Antipatarlę atpažįstame iš jos santykio su pamatine tradicine patarle. Anot K. Grigo, kone visada išlieka aliuzijos į pirminę patarlės formą ir prasmę, „nes tik suvokiant naujosios priešpriešą su tradicine forma ir prasme patiriamas sąmojo efektas“¹². Tačiau neretai tokių aliuzijų nepakanka, nes bendroji idėja yra labai sukonkretinama ir susiaurinama, pavyzdžiui: *Ileisk estą į bažnyčią, tai kiaulę prie altoriaus nusives* [Ileisk kiaulę į bažnyčią, užlips ir ant altoriaus] {siužetas apie į Lietuvą iš Estijos įvežtą pigią kiaulieną} LNK Dv. ž., 2003; *Pigi kiaulė didelį runkelį knisa* [Tyli kiaulė gilia šaknį knisa] {siužetas apie žemdirbių konfliktą su vyriausybe dėl cukrinių runkelių} LNK Dv. ž., 2003; *Devynis kartus atmatuok, dešimtą skolink* [Devynis kartus atmatuok, dešimtą kirpk] {apie bankus Lietuvoje} Lietuvos radijo laida „Savaitės komentaras“, 2002; *Ne kiekvieną dieną auksas žiba* [Ne viskas auksas, kas auksu žiba] {siužetas apie V. Alekno laimėtą aukso medalį} LNK Dv. ž., 2003.

Kokiai nors visuomeninio gyvenimo situacijai iliustruoti (dažniausiai pašiepti) tyčia sukurta antipatarlė funkcionuoja tarsi dvigubame kontekste: ji atsiduria tam tikrame straipsnyje, publicistinės ar humoro laidos siužete, tačiau yra priklausoma ir nuo tos situacijos ar reiškinių, kuriam iliustruoti yra sukurta, t. y. nuo platesnio

visuomeninio konteksto. Deja, daugelis turimų pavyzdžių yra užfiksuoti be konteksto, su ganėtinai šykščiomis pastabomis, kur ar iš ko išgirsta, kartais su trumpu situacijos apibūdinimu. Kai perdirbimo motyvas lieka neaiškus, telieka pasidžiaugti tradicinės patarlės improvizacija.

Norint geriau iširti antipatarlių kūrimo ir jų gyvavimo reiškinių, reikėtų kuo išsamesnių konteksto duomenų: teksto atkarpos, kurioje buvo pasakyta antipatarlė, siužeto ar straipsnio apibūdinimo, temos nusakymo ir pagaliau trumpo konkrečios ar bendresnės visuomeninės situacijos aprašymo. Beje, turint omenyje „aktualiųjų“ antipatarlių laikinumą, joms suvokti svarbesnis atrodo ne lingvistinis, o ekstralingvistinis, t. y. visuomeninis, kontekstas.

Kadangi vienas iš patarlių perkūrimo tikslų yra ne tik atkreipus klausytojo dėmesį pateikti jam tam tikros informacijos, bet ir jį prajuokinti (tai antipatarlėms būdingas humoristinis (satyrinis) komponentas), patarlėmis ypač mėgstama žaisti humoro laidoje. Kartais iš tiesų negali nesistebėti laidų kūrėjų įžvalgumu ir sąmoju, kai kada tradiciniai tekstai stilistiniais sumetimais tyčia suprimityvinami*.

Šnekamosios kalbos, buitinio lygmens antipatarlės paprastai neturi tokio idėjinio krūvio, kokį turi „publicistinės“, jos yra paprastesnės, jų humoras – švelnesnis. Jos dažniausiai kuriamos pramogos, žaidimo, efekto dėlei, norint parodyti savo sąmojų. Kadangi šnekamojoje kalboje patarlės dažniausiai perkuriamos nesiekiant kokio nors idėjinio tikslo ir nėra taip stipriai priklausomos nuo situacijos, jos ne tokios laikinos ir gali tapti ganėtinai savarankiškomis ir gyvuoti greta tradicinių, iš kurių kilo (*Viltis – studentų motina, Teleloto – tėvas*). Buitinėse antipatarlėse atsispindi ir kasdienio gyvenimo, buities dalykai, jose minimos kokios nors socialinės grupės aplinkos realijos, pavyzdžiui, studentų, mokinių, konkrečios įstaigos darbuotojų kolektyvo ir pan. (*Studento balsas į dangų neina* [Šuns balsas į dangų neina] Vilnius, VU, 2002; *Mėgsta kaip prodekanė pažymas* Vilnius, VU, 2002; *Geriau būti laimingu studentu nei nelaimingu dekanu* Vilnius, VU, 2002; *Kiekvienas studentas skolų turi* Vilnius, Saulėtekis, 2002; *Ne stipendijoje laimė* [Ne piniguose / turtuose laimė] Vilnius, Saulėtekis, 2002; *Gąsdintas studentas ir įskaitos bijo* [Baidyta varna ir krūmo bijo] Vilnius, Saulėtekis, 2002; *Dekaną geriau pamatyti vieną kartą, o ne šimtą* [Geriau vieną kartą pamatyti, negu šimtą kartų išgirsti] Vilnius, Saulėtekis, 2002; *Girtam ir ožka dekanu pavirsta* [Girtam ir ožka velniu virsta] Vilnius, Saulėtekis, 2002; *Kalakutas irgi galvojo, kol pagreičio neigijo* [Kalakutas irgi galvojo...] {užr. iš fizikos mokytojos (apie 60 m.) per pamoką} Vilnius, 2002), kai kurios pritaikytos itin konkrečioms atvejams (*Nuo karo, maro, nemalonės ir nuo mano žmonos Bronės gelbėk mus, Viešpatie* LTR 7172/29/). Antipatarlių kūrimas – puikus būdas parodyti išmonę, proto guvumą, sukelti juoką (*Nepjauk šakos, ant*

* LNK humoro laidoje „Dviračio šou“ siužete apie knygų mugę pristatomas rinkinys „Naujojo lietuvių patarlės ir priežodžiai“ ir cituojama: *Kuo toliau į mišką, tuo su skolininku lengviau kalbėtis* [Kuo toliau į mišką, tuo daugiau medžių]; *Pagal treningą sutinka, pagal babkes palydi* [Pagal rūbus sutinka, pagal protą palydi] 2003 02 08. Suprimityvintomis patarlėmis su ausį rėžiančiais svetimžodžiais perteikiama visiškai apversta, iškreipta vertybių sistema. Nereikėtų pamiršti ir vizualinio aspekto – naujojo lietuvių pasaulėžiūrą simbolizuojančio personažo Zitos iš Mažeikių išvaizdos, vaidybos, kalbėjimo manieros. Būtent visų šių priemonių visuma kuriama stilistinė ekspresinė antipatarlės įtaiga.

kurios niekas nesėdi Vilnius, VU, 2002; *Kvailį mokyti – tik žmogų gadinti* [Kvailam proto neįdėsi; Durno nei išmokysi, nei įpratinsi] Vilnius, Saulėtekis, 2002). Antipatarlės savaime komiškos jau vien dėl parodijos pašiepiamosios prigimties. Komiškumas ir ekspresija sustiprinama papildomomis priemonėmis: pasitelkus žodžių daugiareikšmiškumą (*geriau tylą negu b y l a*), tradicinės patarlės konotaciją perkėlus antipatarlei (*šuns balsas – studento balsas*) ir pan. Humoristinis patarlių komponentas, kuris yra, ko gero, svarbiausia šnekamosios kalbos antiparlių savybė, – vienas iš patarlės modernėjimo, jos naujumo požymių. Paremiologų jau senokai nustatyta, kad visas žanras progresuoja komiškumo linkme¹³, taigi galbūt galima teigti, kad susiformavęs antiparlių porūšis – šio proceso rezultatas.

Vadinamosios žaidybinės antipatarlės paprastai kuriamos neturint tikslo iliustruoti konkrečią situaciją, jokios komunikacinės funkcijos jos lyg ir neatlieka. Čia, panašiai kaip ir daugelyje buitinių antiparlių, svarbiausia – žaidybinis pradai, kai perpratus žaidimo taisyklės bandoma kuo labiau, kuo keiččiau sujaukti tradicinę patarlę ir pasiekti sąmojo efektą: didžiausias efektas pasiekiamas tada, kai naujai atsiradusi prasmė įgyja netikėtą aspektą, kai ji neatitinka tradicinės pasaulėžiūros arba yra priešinga tradicinės patarlės idėjai. Tokių savotiškų sąmojingų kūrinėlių (autorinių ir neautorinių), pateikiamų be jokio konteksto, pasitaiko publicistikoje specialiai sparnuotiems posakiams bei šiuolaikinei tautosakai skirtose skiltyse (pavyzdžiui, „Šiaurės Atėnuose“ publikuojamos Andriaus Šiušos „Sizigijos“: *Juokiasi tas, kas tuokiasi paskutinis; Bomba iš ratų – ratų nebesimato!* Nr. 21(703), 2004 06 05, p. 12; *Puolęs į balą, nesikelk, lauk, kol išdžius* Nr. 31(713), 2004 08 21). Itin daug tokių perkūrimo pavyzdžių galima rasti interneto tinklapiuose (*Kiek vilko nemaitinsi, vis tiek meška netaps; Žodis ne žvirblis: pagaus – išlėksi; Darbą padarei – bobą iš ratų; Vienas lauke ne traktorius; Ruošk roges vasarą, o sąžinę nuo vaikystės; Ruošk roges vasarą, o testamentą nuo vaikystės; Pagal išvaizdą sutinka, pagal protą išvaro; Be marškinių arčiau kūno; Kol septynis kartus pamatuosi, kiti jau nupjau; Ne toks baisus velnias kaip karvė ant ledo* www.omni.lt). Galimas ir teminis perkūrimo principas (*Aukštai šoksi, bet žemiau visatos nenukrisi; Bijai marsiečių – neskrisi į Marsą; Iš Saturno atskridęs, į Saturną ir žiūri* www.qedata.se/dr/patarl.htm).

Kalbant apie lietuvių antiparlių struktūrą, net ir iš negausios medžiagos ryškėja kai kurie patarlių perkūrimo dėsningumai. Pagrindiniai antiparlių kūrimo modeliai, įvardyti W. Miederio pateiktame antipatarlės apibūdinime, iš esmės kuo puikiausiai tinka ir lietuviškajai medžiagai. Populiariausi lietuvių antiparlių kūrimo modeliai tokie:

a) išlaikoma konkrečios tradicinės lengvai atpažįstamos patarlės struktūra, bet įprasta leksika keičiama aktualias realijas įvardijančiais žodžiais (*Duoda – imk, muša – balsuok* [Duoda – imk, muša – bėk]; *Ne viskas auksas, kas BMW žiba* [Ne viskas auksas, kas auksu žiba]; *Neprašytas svečias blogesnis už Gagariną* [Nekviestas svečias blogiau už totorių]; *Be karvės pasninkas, be uošvės šventė* [Be karvės pasninkas, be arklio šventė]; *Visur gerai, bet Lietuvoje geriausia* [Visur gerai, bet namie geriausia]; *Blondinė – ne žmogus, fordas – ne mašina* [Boba – ne žmogus, ožka – ne gyvulys]; *Per sesiją ir studentas kruta* [Darbymety ir akmuo kruta]; *Valdžios*

naudą visokio plauko populistai gaudo [Kunigo naudą visi velniai gaudo]; Kaip liaudyje sakoma, *iš telefoninių pokalbių žodžių neišmes* [Iš dainos žodžių neišmes]; *Maži pinigai – mažos problemos, dideli pinigai – prapultis* [Maži vaikai – maži vargai, dideli vaikai – dideli vargai]; *Verkia dvasios, kvailių gaudomos* [Verkia duonelė tinginio valgoma]; *Fantastikos šaknys karčios, o „Lituanikon“ prizai – saldūs* [Mokslo šaknys karčios, o vaisiai saldūs]; *Dantis dantį trina* [Ranka ranką plauna]);

b) cituojama pusė patarlės, o antrasis dėmuo perkuriamas (*Kuo toliau į mišką, tuo storesni partizanai* [Juo toliau į mišką, juo daugiau medžių]; *Kaip pasiklosi, taip atsitrenksi* [Kaip pasiklosi, taip išmiegos]; *Nekask kitam duobės, nes nebus, kas tau iškasa* [Nekask duobės kitam, nes pats įkrisi]);

c) cituojama tradicinė patarlė ir pridedamas komentaras (*Melo trumpos kojos – iki Maskvos; Melo trumpos kojos, bet gerai ištreniruotos* [Melo trumpos kojos]; *Obuolys nuo obels netoli rieda – aišku, jei obelis ne ant kalno* [Obuolys nuo obels netoli rieda]; *Iš tų šiaudų nebus grūdų – pamiršo patręšti* [Iš tų šiaudų nebus grūdų];

d) dvi patarlės sujungiamos į vieną (*Neperšokęs per griovį, negirk dienos be vakaro; Juokiasi puodas, kad kvailį bažnyčioj muša; Nelipk į griovį, nes pats įkrisi*);

e) patarle pasakomas priešingas teiginys (*Būk atsargus: katę pirk maiše; Ten gera, kur esame mes* [Ten gera, kur mūsų nėra]; *Čia tylą – bloga byla*);

f) pavartojama kita daugiareikšmio žodžio reikšmė (*Geriau tylą negu byla* {tradicinėje patarlėje *byla* – „bylojimas, kalbėjimas“, čia – „teismo procesas“}; *Geriau kurti eiles, negu jose stovėti; Nėra to blogo, kuris neišeitų*);

g) pagal tradicinės patarlės struktūrą kuriamas naujas posakis (*Svarbu, kad kinderis netaptų siurprizu* {apie neplanuotą nėštumą}; *Akiniai į jūrą, akys į rūrą* {patogu paplūdimyje juodais akiniais}; *Ko nespėjo senelis, padarys erelis* {apie V. Adamkų ir R. Pakšą}; *Ne kiekviena ragana, kuri šluotas perka; Žiūri kaip ateistas į vaiduoklį; Nori paslėpti veidą, išėik nuogas; Dar nė vieno mobilumas neišgelbėjo nuo debilumo* {apie egzaminą su laisvų rankų įranga}; *Žmogus be meilės kaip Lenkija be Vilniaus; Čia man Dievas buferių pagailėjo, o Vitkus ne pridėjo*). Kai kurie pagal šį modelį sukurti nauji posakiai, neturintys konkretaus tradicinio atitiktens, tikėtina, gali įgyti patarlės ar priežodžio statusą*. Kalbant apie naujų posakių atsiradimą, reikėtų paminėti ir itin populiariomis tapusias ir „supriežodėjusias“ frazes iš dainų, kino bei animacinių filmų. Pavyzdžiui, dainos eilutė *Ne tau, Martynai, mėlynas dangus* nurungė tradicinį posakį *Gražus dangus, bet ne Martynui*, o dabartinei

* Posakių „priežodėjimo“ ir „patarlėjimo“ procesas yra ganėtinai sudėtingas ir sunkiai apčiuopiamas. Bandant į jį gilintis, susiduriama su rimtomis patarlės bei priežodžio apibrėžimo problemomis. Vienas iš įprastai minimų patarlės požymių – tradiciškumas, t. y. kad galėtume vaizdingąjį posakį laikyti patarle ar priežodžiu, turi būti užfiksuoti bent keli jo pavartojimo atvejai. LPP I tome randame tokių posakių, kaip antai: *Išmano kaip advokatas* (4 var.); *Giriasi kaip amerikonas kaliošais* (3 var.); *Apsieis balius be sosiskų* (2 var.), kurie lietuvių paremiologų jau laikomi priežodžiais, tačiau atsiradę sąlygiškai neseniai ir iš esmės panašūs į straipsnyje aptariamus šiuolaikinius tradicinių posakių perdirbinius. Keletas panašių „senesniųjų“ pavyzdžių paminėta straipsnio pradžioje pristatant nagrinėjamą medžiagą.

viduriniajai kartai puikiai žinomos ir mielai vartojamos iš vaikiškų filmukų atėjusios frazės: *Atstok, žvairy; Gal tau ragai trukdo; Kas kam rūpi, tas tam kvepia* ir pan. Yra užfiksuotas netgi tokios frazės perdirbinys: *Broliai milžinai, kur mentūroj amžinai* [Broliai milžinai, kurie skrynioj amžinai] {apie krepšininkus brolius Lavrinovičius} LNK Dv. ž., 2003 09 08.

* * *

Tradicinių patarlių parodijavimas, tikslingas jų perkūrimas (perdirbimas, iškraipymas) – tarptautinis ir iš esmės ne naujas reiškinys, itin populiarius tapęs suklestėjus moderniosioms žiniasklaidos priemonėms.

Tradicinių patarlių perdirbinius, vadinamąsias antipatarles, būtų galima apibūdinti kaip tikslingai sukurtus tradicinių patarlių variantus, kai siekiant suaktualinti vienokią ar kitokią idėją arba tiesiog norint sukelti sąmojo efektą iškreipiama tradicinės patarlės forma ir prasmė. Šiems perdirbiniams būdingas humoristinis pradai ir dažniausiai trumpas gyvavimo laikas. Matyti, kad antipatarlių kūrimo pamatu imamos populiariosios, apibendrintos prasmės patarlės. Vargu ar galima teigti, kad naujieji dariniai, turint omenyje jų laikinumą, kaip nors veikia pamatinį nacionalinį patarlių klodą ir skatina tradicinės tautosakos degradavimą. Tai veikia tautos išsradingumo ir improvizacinių galių išraiška. Ir neginčijamas liudijimas apie nenutrūkusį ryšį su tradicine tautosaka, nes, kaip yra rašęs K. Grigas, „patarles parodijuodamas ar kitais būdais keisdamas jų tekstus, šiuolaikinis žmogus vis vien mąsto apie jomis reiškiamas tradicines idėjas, net jei iš jų ir šaiposi“¹⁴.

¹ *Kazys Grigas*. Šiuolaikinė paremiologija. Problemos ir perspektyvos. – Tautosakos darbai, [t.] VIII (XV). Vilnius, 1998, p. 128.

² *Wolfgang Mieder, Barbara Mieder*. Tradition and Innovation: Proverbs in Advertising. The Wisdom of Many. Essays on the Proverb. Edited by Wolfgang Mieder and Alan Dundes. New York, 1981. Rpt. Madison, Wisconsin, 1994, p. 310.

³ *K. Grigas*. Min. veik., p. 128.

⁴ *Wolfgang Mieder and Anna Tóthné Litovkina*. Twisted Wisdom: Modern Anti-proverbs. Burlington, Vermont, 1999, p. 1.

⁵ Ten pat, p. 3.

⁶ Įvairiems antipatarlių aspektams tirti jau skirta daugybė užsienio paremiologų darbų, pavyzdžiui: *Wolfgang Mieder*. Sprichwort – Wahrheit!? Studine zur Geschichte, Bedeutung und Funktion deutscher Sprichwörter. Frankfurt am Main, 1992. – 297 p.; *Wolfgang Mieder*. „Ein Sprichwort sagt mehr als tausend Worte“: Zur sprichwörtlichen Sprache der Massenmedien. – *Proverbium*, 12 (1995), p. 195–238; *Karlheinz Daniels*. Vom Sinn des Unsinn oder der Notwendigkeit sprachlicher Lockerungsübungen. Heile Welt: Zeitschrift der Schüttelreimer-Gilde, 1, No. 1 (1995), p. 12–14; *Paul Dickson*. The Proverbial Dilemma. Illustrated by Geoffrey Moss. *Living*, No volume given (Summer 1993), p. 21–25; *Raymond Doctor*. Mutant Proverbs or the Tale of the Shaggy Dog. – *Proverbium*, 12 (1995), p. 119–139; *Michael Bixby Dudley*. Why Old Proverbs Don't Apply anymore. *The Freeman*, 44, No. 8 (1994), p. 445–445; *Katarzyna Kibin*. Deutsche Antisprichwörter und Phraseologismuspardien im Bereich Mann-Frau-Beziehungen. M. A. Thesis University of Wrocław, 1999, p. 102; *Barbara Lenz*. „Lieber heimlich schlau als unheimlich doof“: Grammatische Analyse eines Antisprichwort-Musters. – *Proverbium*, 15 (1998), p. 151–162 ir kt. (daugiau žr.: *Wolfgang Mieder*. International Proverb Scholarship. An Annotated Bibliography. New York, 2001 bei ankstesniuose 1982, 1990, 1993 m. publikuotuose „International Proverb Scholarship“ tomuose).

⁷ W. Mieder and A. T. Litovkina. Min. veik., p. 3.

⁸ Minėtini lietuvių folkloristų naujausi tyrimai: *Leonardas Sauka*. Iš naujoviškos tautosakos: Laimės laiškas. Santrumpų sąmojis. – Tautosakos darbai, [t.] XVI (XXIII). Vilnius, 2002, p. 258–265; Telefoninis folkloras. Parengė Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė. – Tautosakos darbai, [t.] XIX (XXVI). Vilnius, 2003, p. 265–277; Dabar šmaikštaujame šitaip. Parengė Povilas Krikščiūnas. – Tautosakos darbai, [t.] XIX (XXVI). Vilnius, 2003, p. 251–264; *Povilas Krikščiūnas*. Interneto folkloras: rūšis ar sklaidos būdas? – Tautosakos darbai, [t.] XX (XXVII). Vilnius, 2004, p. 21–31. Šiam straipsniui savo tema artimiausias *Lilijos Kudirkienės* skaitytas pranešimas „Patarlė reklamoje“ (žr.: LLTI XI tautosakos konferencija „Tautosakos pastovumas ir kaita“. Pranešimų tezės. Vilnius, 2002, p. 11).

⁹ „Parodija stilizuoja nusistovėjusias menines konvencijas, vaizdus, formas, bet stilizuoja skirtingos pasaulėjautos pagrindu, todėl tuo pačiu metu puola, ardo, nuvertina pripažintus autoritetus, vertybes ir normas“ (žr.: *Vytautas Kubilius*. Lietuvių epigramos ir parodijos raida. – Lietuvių epigrama ir parodija. Vilnius, 1983, p. 13).

¹⁰ *Para-* [gr. *para* – prie, šalia, už (ko nors)] – sudurtinių tarptautinių žodžių pirmasis dėmuo, reiškiantis buvimą šalia ko nors, ne visišką atitikimą, sutrikimą (žr.: *Valerija Vaitkevičiūtė*. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2001, p. 724).

¹¹ Laikinumas – būdinga parodijų savybė. Kaip rašė Vytautas Kubilius, „parodija yra savo prototipo komiškas šešėlis, išstipstantis užmarštyje kartu su išjuoktu originalu, o dažniausiai pirma jo“ (žr.: *V. Kubilius*. Min. veik., p. 14). Kalbant apie patarlių parodijavimą, socialinį-politinį atspalvį turinčioms antipatarlėms svarbiau yra ne išjuokti originalą, t. y. tradicinę patarlę, kuri anaipol nėra laikina, o su kandžiu humoru iliustruoti konkrečią situaciją. Santykis su tradiciniu posakiu, aliuzija į jį, jo parodijavimas – stilistinis įtaigos kūrimo būdas.

¹² *Kazys Grigas*. Kai kurios patarlių prasmų mįslės. – Tautosakos darbai, [t.] XV (XXII). Vilnius, 2001, p. 109.

¹³ *Kazys Grigas*. Vienos patarlės istorinės raidos pėdsakais – Tautosakos darbai, [t.] XVIII (XXV). Vilnius, 2003, p. 91.

¹⁴ *K. Grigas*. Kai kurios patarlių prasmų mįslės, p. 109.

Gauta 2004 09 24